

Т. В. Роспона

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Леся Українка в контексті досліджень Миколи Зерова (на матеріалах періодики 20-х років ХХ століття)

Роспона Т. В. Леся Українка в контексті досліджень Миколи Зерова (на матеріалах періодики 20-х років ХХ століття). Стаття містить аналіз методологічних особливостей праць М. Зерова про життя і творчість Лесі Українки в контексті розвитку української періодики 20-х років ХХ ст. Схарактеризовано основні ідеї науковця щодо змісту окремих творів Лесі Українки. У статті аналізуються погляди М. Зерова на творчість Лесі Українки, зосереджується увага на його ставленні до культурної спадщини поетеси. М. Зеров доводить, що творчість Лесі Українки стала вершиною української культури і, водночас, помітним явищем світової літератури. Ця жінка з трагічною долею увійшла у свідомість людей як символ нескореності та боротьби.

Ключові слова: історико-культурний контекст, методологія, історія літературознавства.

Роспона Т. В. Творчество Леси Украинки в контексте исследований Николая Зерова (на материалах периодики 20-х годов XX века). Статья содержит анализ методологических особенностей работ М. Зерова о жизни и творчестве Леси Украинки в контексте развития украинской периодики 20-х годов XX века. Охарактеризованы основные идеи ученого относительно содержания отдельных произведений Леси Украинки. В статье анализируются взгляды М. Зерова на творчество Леси Украинки, концентрируется внимание на его отношении к культурному наследию поэтессы. Зеров доказывает, что творчество Леси Украинки стала вершиной украинской культуры и одновременно заметным явлением мировой литературы. Эта женщина с трагической судьбой вошла в сознание людей как символ нескрушимости и борьбы.

Ключевые слова: историко-культурный контекст, методология, история литературоведения.

Rospopa T. V. Lesya Ukrainka in the context of Mykola Zerov's research (based on periodicals of 20s of the XXth century). The article contains an analysis of the methodological peculiarities of Mykola Zerov's works about life and work of Lesya Ukrainka in the context of development of Ukrainian periodicals of 20s of the XXth century. The basic ideas of the scientist are determined, concerning the content of individual works of Lesya Ukrainka. In the article Mykola Zerov's views are analyzed, namely the views on works of Lesya Ukrainka, attention is focused on his attitude to the cultural heritage of the poet. Mykola Zerov proves that works of Lesya Ukrainka have become the top of Ukrainian culture and at the same time a remarkable event of world literature. This woman with a tragic fate remains in the minds of people as a symbol of invincibility and struggle.

Key words : historical and cultural context, methodology, history of literature.

Постановка наукової проблеми та аналіз досліджень цієї проблеми. На даний час маємо велику кількість наукових досліджень про творчість видатної української поетеси, нашої землячки Лесі Українки. Та все ж кожного разу, перегортаючи сторінки літературної історії, знаходимо цікаві спостереження, з різних причин загублені у плінні часу. Такою знахідкою є погляди знавця класичної літератури М. К. Зерова на творчість Лесі Українки, чия поезія сповнена пафосу високих людських ідеалів добра, справедливості, людяності. Що ж приваблювало дослідника у творчій долі поетки? Що спонукало М. Зерова до глибокого і ґрунтовного дослідження її творчості?

Творчістю Лесі Українки М. Зеров цікавився упродовж всього свого літературного життя. На це вказують науково-дослідницькі

статті, рецензії на нові перевидання збірок поетеси. При цьому ми маємо пам'ятати і той факт, що одним із перших наукових досліджень творчості поетеси була його монографія «Леся Українка» [5]. Підходячи до характеристики творчих змагань поетеси, літературознавець використав весь набутий потенціал знань та думок про її діяльність.

Мета і завдання статті – здійснити на основі ґрунтовного аналізу архівних матеріалів, опублікованих джерел, наукової літератури дослідження процесу життя і творчості Лесі Українки дослідником М. Зеровим. Проаналізувати вплив Лесі Українки на становлення і роботу періодики 20-х років ХХ століття. Проаналізувати джерела й стан наукової розробки досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

М. Зеров вважав, що творчість Лесі Українки стала вершиною української культури і, водночас, помітним явищем світової літератури. Ця жінка з трагічною долею увійшла у свідомість людей як символ незламності та боротьби. Період, який можна вважати визначальним у формуванні методологічних засад і теоретичних принципів лесеного дискурсу — є 20-ті роки ХХ століття. Саме в цей час українські неокласики, і Микола Зеров зокрема, зосередили особливу увагу на життєвому та творчому світі поетеси. Саме у цих студіях неокласики продемонстрували зразки тієї високої культури роботи з біографією письменниці та її текстами, яка і збагатила український літературознавчий дискурс особливим стилем аристократичного мислення, в основі якого органічно поєдналися класична ерудиція, експериментальна інтуїція та майстерно витончене відчуття естетичної вартості художнього тексту. Ця шляхетна увага і водночас повага до кожного тексту поетеси позначилася на спробі представити цілісність, повноту й унікальність поетичного мислення та поетичного світосприйняття Лесі Українки. Українські неокласики всіляко намагалися очистити біографію Лесі Українки та інтерпретування її текстів через призму життєвих обставин від трактувань очевидного вульгаризму. М. Зеров намагався через шляхетні порівняння усталити як норму для кожного дослідника літератури принцип надзвичайно обережного вибудовування взаємозв'язку життєвого досвіду поетеси та світу її творчої уяви. Творчість видатної поетеси для М. Зерова і, мабуть, для всіх неокласиків, стала передусім невичерпним джерелом розшифрування основних кодів української літератури та водночас однією з основ формування динамічної культурної матриці нашої національної ідентичності: «Теми і мотиви цієї високої творчості, майже без винятку, навіяні враженнями українського життя, породжені думами і настроями українського інтелігента» [5:370]. Саме М. Зеров чітко виокремить інтелектуалізм поетичної уяви Лесі Українки як визначальну рису її творчості та як новий здобуток вітчизняної літератури: «Найголовніший предмет її письменницького інтересу — це думки, які вона хоче розвинути, а тому і байдуже їй, що бере вона для своєї «Лісової пісні», фантастичні істоти чи справжніх, звичайно стрічених у житті людей» [5:322].

Неокласики першими у науці про Лесю Українку окреслили точки творчого світу поетеси. Саме ці точки утворили горизонт студій, навколо яких усі наступні покоління науковців розгортають нові інтерпретації. Без

перебільшення можна стверджувати, що сьогодні жоден дослідник доробку Лесі Українки не може обійтися без студій неокласиків, зокрема без досліджень Миколи Зерова, без посилань на його проникливі та досі актуальні спостереження, без його майстерного розшифрування основних засад і визначальних принципів поетики світообразу Лесі Українки, без його виважених інтерпретацій художніх і естетичних параметрів текстів видатної поетеси. Навіть більше, окремі зауваження та спостереження М. Зерова щодо особливостей поетики художнього мислення Лесі Українки є суголосні з тими ідеями, які лягли в основу розвитку магістральних напрямів світової літературно-критичної думки ХХ століття.

У науковій розвідці «Леся Українка» критик зазначає, що шлях митця в поезію не був стрімким, до поетичних образів Леся Українка підходила повільно, переборюючи «старі романтичні шаблони» [5:322]. Ведучи мову про першу книгу Лесі Українки, автор погоджується з думками дослідників, що це лише проба власного поетичного голосу, своєрідний вступ до серйозної творчої роботи. На думку М. Зерова, лірика Лесі Українки природна, «як крик болю й туги, неприкрашений, непідроблений голос серця, по суті є щось більше, ніж звичайна лірична поезія» [5:367]. З'ясовуючи причини душевних страждань поетеси, М. Зеров звертає увагу літературного загалу на страшну хворобу, що, нагадуючи про себе, спонукала Лесю Українку до постійного протистояння та супротиву.

Характеризуючи другий період творчості, критик зосереджує увагу на поемі «Давня казка» та циклі творів «Мелодії». Цікавою, з погляду дослідника, є перекладацька робота поетеси над творами світової класики, зокрема над поезією Гайне. Та найсильнішими творами, вважає М. Зеров, є «Невільничі» та «Невольницькі» пісні, а також «Ритми» й «Легенди», що стали базовими у збірках «Думи і мрії» та «Відгуки». «Невільничі пісні» віддзеркалюють настрої та погляди поетеси. Поряд із зразками поезії громадянського звучання, М. Зеров акцентує увагу читача на групі творів іншого характеру. Знавець і великий шанувальник класики не може обійти увагою ще одну грань поетичного таланту, а саме: «...м'яке жіноче серце, повне глибоко зворушливої ніжності; їй властиве уміння віддавати найінтимніші поривання жіночого чуття, найзахованіші сторони жіночої психіки взагалі» [5:379]; або: «Звертаючись до себе самої, до внутрішнього свого життя і залишаючи збройне слово, що вірно

служило їй в боротьбі громадській поезія Лесі Українки набуває незвичайної чистоти й прозорості «вічно жіночого» [5:379].

Мужність, віра, впевненість у справедливості своїх поглядів зуміли гармонійно поєднатися з жіночою привабливістю, ніжністю, відчуттям краси та довершеності. Поряд із цими рисами поетеси не полишає і трагічна сторона особистого життя, що вселилась у порівняннях: «хвору й самотню», в гурті здорових і повних веселості товаришів; перебування в ліжку — «дні без сонця, без місяця ночі»; рідна сторона — найчастіше в далекій далечині («Країно рідная, моя далека мріє») [5:380]. Звертаючи увагу на ці вражаючі образки душі ліричної героїні, М. Зеров відтворює психологічні переживання Лесі Українки, доводить, що саме через власний біль йшла поетеса до високохудожніх та високодуховних образних систем.

Третій період творчості, відзначає М. Зеров, припадає на початок ХХ ст. Ліричні форми змінюються монологами, діалогами та драматичними сценами. На думку критика, ліричні вірші цього періоду «розтягнені і мляві, переобтяжені описовим елементом, інколи навіть позбавлені темпераменту» [5:375]. Це критик пояснює втратою цікавості Лесі Українки до ліричних віршів, адже саме в цей час авторка знаходить «вираз для своїх думок у формі драматичної поеми» [5:375]. Драматичні поеми дали змогу поетесі розкрити свою силу і міць. Вона в постійних творчих пошуках, збагачується новими знаннями, створює колоритні образи. М. Зеров пише, що в цих поемах «ціле життя людини відбивається, як всесвіт у краплі роси, отворяються горизонти думки, зарисовуються верстви людської психіки» [5:382]. Критик вказує і на словесну боротьбу «межи двома супротивниками, де кожний всіма засобами і до останнього боронить свою тезу» [5:385]. Це, на думку М. Зерова, є важливим моментом у творчих пошуках поетеси. Дослідник робить припущення, що це, можливо, «родинна риса, один із виявів драгоманівської складки мислення, мислення гнучкого, сильного в діалектиці. Можливо, це результат виховання літературного, пильного читання грецьких авторів, почасти доступних Лесі Українці і в оригіналах... Можливе й третє — впливи доби, що була добою суперечок, полеміки...» [5:385]. Та яка б причина цих словесних баталій не була, приходять до висновку літературознавець, «вони відіграють в її творах чималу роль і досягають часом великої викінченості артистичної» [5:386].

Знавцю латині та античної культури імпо-нує звернення Лесі Українки до властивих античній драмі діалогів, що в деяких творах «...сиплються, складають щедрим, буйним дощем» [5, 386]. Критик доводить на прикладі вибраних творів («Лісова пісня», «Камінний господар», «У пуші») досконалість засвоєння специфіки цих способів. Відзначає критик і другу особливість стилю Лесі Українки, а саме: «порівнююча їх блідість в розумінні дії, руху, звичайного фізичного руху» [5:388]. Це М. Зеров пояснює фізичним станом поетеси, що впливав на її психологію, адже вона «му-сила заглиблюватися в собі, зосереджувалась на своїх внутрішніх переживаннях, призвичаю-валась до тонких мислительських процесів, до рознімання кожної ідеї на її чинники, пого-джені в діалектичному ході, до сприймання кожного життєвого факту, як рівнодіючої двох, у різні сторони скерованих сил» [5:389]. Досліджуючи всі нюанси зародження та розвитку драматичного таланту поетеси, критик відзначає етапи творчих пошуків Лесі Українки: «Почала з монологу, від монологу перей-шла спершу до діалогу, потім — до драматич-ної поеми («Кассандра», «Руфін і Прісцилла», «У пуші») і тільки в кінці творчого шляху під-дійшла до сутої драми» [5:389]. Давши харак-теристику творчих шукань поетеси, М. Зеров приходять до висновку, що завдяки насиче-ним, яскравим діалогам, виявленням усіх пси-хологічних тонкощів героїв, різноманітності дії, «п'єси Лесі Українки досягають найвищої точки, до якої коли-небудь доходила україн-ська драма» [5:389].

Часто Лесі Українці дорікали тим, що в її творах багато чужини. Тому почали говорити про екзотичність її сюжетів. М. Зеров намага-ється дослідити, які ж обставини це спричи-нили. Звертаючись до думок сучасників, кри-тик приходять до висновку, що Леся Українка не завжди могла вибрати час і місце для твор-чості, що часто змушена була їхати за кордон і зрікатись українських сюжетів через відсут-ність певних джерел. І все ж таки, підсумовує М. Зеров, «її вавілоняни й єгиптяни мають сучасну психологію, а її американські пуші, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет — то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рід-ного краю» [5:392]. Уся її творчість присвяче-на розв'язуванню вічних людських проблем, через що її супутниками завжди були мандрі-вні образи. Адже саме через них поетесі вда-валося реалізовувати свої поривання, досягати вершини філософської думки, знаходитись на п'єдесталі досконалості художньої образності. М. Зеров погоджується, що поетесу оточувало

суспільство, яке ще не було готове сприйняти геній Лесі Українки, а звідси й слова поетеси до своєї матері: «бути голосом волаючим у пустині без відгуку все-таки нікому не весело, хоч би він мав і так мало претензій на популярність, як я...» [5:399].

Незважаючи на захоплення творчістю Лесі Українки, М. Зеров намагається проаналізувати як позитивні сторони творчих пошуків поетеси, так і реальні причини несприйняття частини її творів сучасниками. Критик вказує, що від поетеси «прохали літературних оглядів, критичних розвідок, розправ про західноєвропейські письменства, її втягали в «журнальну» роботу, від неї сподівалися перекладів із чужомовних поетів — тоді як вона вся була переповнена своїми утворами, власними героями, що не давали їй спокою» [5:399]. М. Зеров не погоджується з думкою частини сучасної йому критики, котра вважала індивідуалізм поетеси «розпачливим», а мрійництво — «безпорадним». «Її індивідуалізм — бурхливий протест проти квоності й дрімливості громадянства, проти його невільницького духу й пасивності. ...Її трагедія — то трагедія сівача, що вийшов занадто рано... А її самотність — то самотність творця, що в горах повинен, як Заратустра, передумати всю свою мудрість, щоб у належний час понести її в долини, віддати людям» [5:400].

У критично-біографічному нарисі «Леся Українка» (1924) М. Зеров дослідив феномен письменниці, яка довгий час була за межами України та в своїх творах торкалася переважно світової тематики. Для М. Зерова важливий не стільки біографічний, скільки психологічний чинник. М. Зеров торкається проблеми адекватного розкривання образу, поєднуючи філософські поняття з філологічними та психологічними. Зокрема, на думку дослідника, Леся Українка, яка мала надзвичайну фантазію, в останні роки життя страждала не від творчого вичерпання та відсутності образів, а навпаки від перевантаженості ними. На думку М. Зерова, проблема зв'язку неукраїнських образів із українською дійсністю достатньо складна: «не завжди видно цю передачу, цей пас, що сполучає українські враження поетки з великим колесом її творчості, але уважному читачеві не так тяжко відчувати його в «Руфіні і Прісциллі» і в «Адвокаті Мартіані» [5:320].

В статті, «Леся Українка і читач (З нагоди п'ятнадцятих роковин з дня смерті)», що міститься в журналі «Глобус», 1928, серпень, № 15, с. 234–235) М. Зеров пояснює вибір письменницею світових сюжетів: «В таких

умовах вимушеної бездіяльності, часто неминучої (в інтересах лікування!) — творчість поетки протікала руслом тонких розумових процесів [3:234]. Конкретні обставини, завдання дня, колізії поточного життя, одірвані від ґрунту, з'являлися на екрані її уяви «в загальному вигляді» в літературних постатях Дон Жуана та Іуди Іскаріота, іудейських пророків та англійських пуритан, пророчиці Кассандри та міфічного співця Орфея. Інша річ, що тодішня літературна аудиторія не сприймала неукраїнських тем (про що також зазначив М. Зеров), і Лесею Українку звинувачували у відірваності від життя, тоді як письменниця «перебувала в площині загальнолюдського матеріалу живого життя, а її обвинувачено в прихильності до всякої допотопності. Вона хотіла *творити*, а в ній цінили її *знання* і прохали від неї статей про західну літературу, про її новини» [4:121]. Наводячи слова А. Ніковського про життя Лесі Українки в сфері ідей, М. Зеров не погоджується з цим критиком. Він наводить приклади доброго знання поеткою екзотичних тем і недостатнього володіння українським матеріалом певної епохи, яка прагнула, але не могла змалювати Лесю Українку, і навпаки — швидко написання творів на українську.

Отже, М. Зеров у своїх літературно-критичних статтях проаналізував трагедію особистості «кінця століття», розкрив творчий індивідуалізм Лесі Українки й наблизився до психології образотворення. Дослідження зв'язку стилю Лесі Українки з античною діалектикою та зображення письменницею Церкви першого сторіччя як інституту також наближені до філософської, а не суто літературознавчої, трактовки, і тому можуть слугувати матеріалом філософського аналізу й встановлення контекстуальних зв'язків художнього твору з науковими працями сучасного письменниці періоду.

М. Зеров свідомо вживав поняття «життєва філософія» у стосунку до біографії Лесі Українки як контексту її творчості, вказуючи водночас на вплив на окремі тексти Лесі Українки України, тому розглядав його в сукупності з іншими джерелами її художньої творчості.

У цьому контексті є очевидним, чому з такою обережністю М. Зеров ставився до будь-яких спроб тодішніх дослідників творчості поетеси наводити прямі паралелі між ідеологічним контекстом і текстуальним світом Лесі Українки: «Це правда, що центральні постаті і ситуації Л. Українки стають зро-

зумілі «на тлі дійсних подій», що є імпульсом для композиції її творів» [4:132].

Рецензія М. Зерова на книгу А. Музички «Леся Українка» — це блискучий урок опору спробам вульгарної надінтерпретації контексту та фрагментарних біографічних фактів як домінантного джерела художньої творчості, які в 20-ті роки ставали критично загрозливими для українського літературознавства, що перебувало у методологічних пошуках і набувало ледь виразного академічного профілю. У кожній своїй літературній розвідці про Лесю Українку, в рецензіях на інші праці про життя та творчість поетеси М. Зеров не уникав нагоди наголосити на необхідності чіткого розмежування біографічних фактів та творчої уяви, неспроможності встановити якусь очевидну паралель між ними. Центром літературознавчих уподобань М. Зерова була поетика. Саме він запропонував шанувальникам творчості поетеси найкращі зразки аналізу poetики її художнього світу. Зокрема, на особливу увагу заслуговують міркування відомого літературознавця про музичну природу слова Лесі Українки та звукову домінанту в організації її текстів. У цьому контексті варто наголосити, що проблема звуку і тиші, була однією з магістральних проблем дослідження рецепції творчості поетеси.

Висновки й перспективи подальших досліджень. М. Зеров розлогими ілюстраціями поетичного доробку Лесі Українки ілюстру-

вав, як Леся Українка геніально єднала в слові музику та поезію, шукала художнього втілення єдності смислу та звуку і як під могутнім впливом музики народжувалися майстерне слово, образ, поняття, що співзвучні музиці: «Ці настирливі й постійні, вічно чарівні образи не тільки малювалися в уяві Лесі Українки, але й говорили, промовляли до неї; її уява взагалі була нпечена звуками, а її пам'ять міцно ті звуки тримала» [7:345]. Саме М. Зеров звернув увагу на феномен музичності мовно-творчого світу поетеси, в якому магія образної мови є чудовим відблиском глибинного зв'язку з музикою. Інакше кажучи, літературознавець розглядав поезію Лесі Українки як дзеркальне відображення її тонкого відчуття музики слова.

Сьогодні погляди М. Зерова на творчість Лесі Українки належать до вершини літературно-критичної думки, і всі ідеї відомого літературознавця мандруватимуть разом із її поетичним словом до майбутніх читачів як зразок класично ідеальної культури читання та інтерпретування художнього слова.

Микола Костьович Зеров — знавець класичної літератури, критик, автор цілого ряду літературознавчих праць — стояв біля початків наукового мислення творчості поетеси. Зараз ми не мислимо нашої культури без творів цієї талановитої жінки. І кожен раз, ведучи мову про поетичні пошуки Лесі Українки будемо згадувати великого неокласика М. Зерова.

Література

1. Башманівський В. І. М. Зеров про творчість Лесі Українки / В. І. Башманівський // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2005. — № 21. — С. 19.
2. Забужко О. Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. — К. : Факт, 2007. — 547 с.
3. Зеров М. Леся Українка і читач (з нагоди п'ятнадцятих роковин з дня смерті) // Глобус. — 1928. — № 15. — С. 234–235.
4. Зеров М. Леся Українка. Її життя, громадська діяльність і поетична творчість / М. Зеров, А. Музичка // Червоний шлях. — 1925. — № 6–7. — С. 327–330.
5. Зеров М. Леся Українка. Критично-біографічний нарис / М. Зеров // М. Зеров. Українське письменство ; [упоряд. Микола Сулима]. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основа», 2003. — 1301 с.
6. Зеров М. Твори. У 2 т. Т. 2. — К. : Дніпро, 1990. — 594 с.
7. Музичка А. М. Зеров : Леся Українка: критично-біографічний нарис // Червоний шлях. — 1924. — № 8–9. — С. 345–348.